

The Study of Words Related to Nature and Natural Phenomena in Iranian Oykonyms: Their Use and Background*

Majid Tameh¹

Abstract

1. Introduction

One of the most important tools for studying the history and culture of any nation or tribe is to recognize the language and linguistic materials of that nation. Linguistic data can be divided into written and unwritten or oral. The amount of written data has constantly fluctuated in different historical periods for various reasons, and it is sometimes much and sometimes very little. Unwritten linguistic data, although much more than written data, do not receive much especial attention because they are not written down. For the unwritten linguistic data, we can mention songs, poems, proverbs, stories and in general what is related to oral literature. Place names or geographical names are other linguistic data that are often unwritten and usually older than others. Apart from being historically and culturally valuable, these place names can also be considered in linguistic studies, and by examining them, various information from different linguistic and non-linguistic aspects can be obtained.

The science that examines place names from a historical, geographical, and especially linguistic point of view is called toponymy. The study of toponyms is important since it can provide valuable information in recognizing the anthropological and cultural

---

*Date received: 26/09/2020 Date revised: 07/08/2021 Date accepted: 19/10/2021

Journal of Iranian Studies, 20(40), 2021

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Assistant Professor, Department of Iranian Languages and Dialects, The Academy of Persian Language and Literature, Tehran, Iran. Email: majidtameh@gmail.com

characteristics of ethnic groups and it can also explain the role of social, geographical, ethnic, political, religious, etc. observations in naming places.

In general, there are three main characteristics in any toponym or geographical name: 1) geographical location, 2) historical background, 3) linguistic structure and concept. Thus, toponymy interacts with other sciences such as geography, history, archeology, linguistics and anthropology. In general, based on the type and species, the place names are divided into the following categories: 1) oykonoms or place names that refer to residential areas. 2) hydronyms or place names that are used to name geographical features related to water, such as rud 'river', čašme 'spring', daryâ 'sea', etc. 3) uronyms or place names that are used to name the elevation of the earth, such as kuh 'mountain', tappe 'hill', dašt 'plain', etc. (Refahi Alamdari, 2015, p. 98; Ahdian and Bakhtiari, 2009, p. 185).

2. Methodology

In the study of languages and dialects, place names are of special importance, because these names are usually taken from the local languages of the same region and are part of the spiritual and cultural heritage of the people living in those areas. Undoubtedly, their scientific study, in addition to their linguistic value, is very effective in recognizing the historical identity of the ethnic groups living in those areas and in understanding the way of thinking and view of the people who coined and used these names. Most of the toponyms are oykonoms or the names of residential areas. Some researches have been published about oykonoms so far, but most of these studies are dedicated to the etymology and derivation of these words and the basic words seen in the complex oykonoms structure have been less studied.

In this article, it is tried to study and analyze similar basic words in oykonoms which are related to nature and natural phenomena. Certainly, the analysis of common words in oykonoms is as valuable as the study of affixes and topofomants used in these words, but so far they have not been properly studied. So far, no independent work

on the subject of this article, i.e., words related to nature and natural phenomena in Iranian oykonoms, has been published.

3. Discussion

From the very beginning of creation, man has been in close contact with nature and its phenomena and components, and this deep connection and the impact that nature has on human life, and sometimes it is beyond his understanding, has led him to sanctify some components of nature. This sacredness is mainly focused on the sky and what is happening in it on the one hand, and on the other hand it is concentrated on the earth and its related issues.

The earth and its natural features were also sacred in the human mind, and sometimes the inaccessible or lesser-known parts of the earth were known as the place of the gods. From the beginning, these attributes led to the use of the words related to heaven and earth in naming new places where human beings lived. Although the earth and the sky did not have that initial sanctity in the human mind, because human life was completely dependent on them, the use of the words of these two areas in new names continued and is still common today.

In Zoroastrianism, the sky is the first tangible creature of Ohrmazd. In most Zoroastrian texts it is stated that the sky is made of stone, but due to the brightness of the sky, it is also said it was made of metal. The sky was mostly considered to have four bases or divisions, as follows: the star, the moon, the sun, and the infinite light bases. Of course, under the influence of Babylonian astronomy, Zoroastrians have sometimes considered seven levels for the sky (Tafazzoli, 2004, p. 365).

In the Islamic era, the sky has been considered as a kind of sanctity and in some verses of the Quran, the sky has been used to mean the spiritual world and the kingdom of heaven (Mojtahed Shabestari, 1995, p. 363). The most important feature of the earth attracted human attention is its fertility, which is why it is sanctified in human thought. In Zoroastrianism, the earth was divided into seven parts or countries and apparently had three floors. Also, in various parts of *Bundahiš*, various topics have been mentioned about the creation of the earth, mountains and rivers and their duties (Afifi, 2004, p. 545-547).

In naming modern Iranian oykonoms, both the name of the sky and the names of the objects and phenomena seen in the sky have been

used, as well as the name of the earth and the natural features on it. Of course, the use of words related to earth is much more common in oykonoms. This kind of naming has a long history, and it should not be considered as a new topic. In ancient Iran, naming places with the names of words related to nature was common, but because we do not have many texts, we have little evidence in this regard. In the Zoroastrian beliefs of ancient Iran, nature and its components were sacred and were under the protection of God. Naturally, such beliefs could influence the naming of their places of residence. Unfortunately, due to the shortage of written materials from ancient Iran, this can not be sufficiently and thoroughly studied, but the few oykonoms left in the written sources, both primary and secondary, show that such names were common in ancient Iran.

Unfortunately, in the surviving texts from ancient Iran, there are very few oykonoms in which the words related to the sky are used. Meanwhile, the name of the sky has no evidence in the oykonoms, but there is evidence of the name of celestial bodies. One of the oykonoms in which the name of one of the celestial bodies is mentioned is the word *pātišuvāri*- ‘the people of Pātišuvār’. The oykonym *Pātišuvār* is composed of the two components *pātiš* ‘towards, in front of’ and *uvar*- ‘sun’ and on the whole it means ‘lying towards the sun’ (Tavernier, 2007, p. 29). Apparently, the place name *Padišxwārgar* in the Sassanid era is a remnant of this form of Old Persian (Schmitt, 2014: 233).

In modern Iranian oykonoms, the use of words related to the field of nature is quite common, but even today, words related to land and natural features on it have a higher frequency in making toponyms. These words are used both in derivation and in combination with topofomants in Iranian oykonoms. This research examined the oykonoms made with words related to nature in two parts: words related to the sky, celestial bodies and phenomena, and words related to the earth and natural features on it.

4. Conclusion

In Iranian oykonoms, both complex and derivative, there are common basic words that can be divided into different categories.

Among the common basic words in Iranian oykonoms, we can mention the words of the field of nature. The use of the natural words in toponyms have a long history, and it can generally be classified into two areas: sky and earth. The frequency and use of these words in oykonoms are different and in addition to Persian words, they also include words from local languages. These words are used in different ways in oykonoms and different features are seen in their construction. One of the interesting features in these oykonoms is the accompanying of two words from the field of nature next to each other, which sometimes may even belong to two different languages in Iran. For example, in the oykonym Âsmân-Bulâghi, the word Âsmân 'sky', which is a Persian word related to the field of the sky, is accompanied by the word Bulâghi 'spring', which is a Turkish word from the field of words related to the earth. In general, words related to the two fields of sky and earth are morphologically associated with a lot of names, adjectives, and numbers, and semantically with different categories, and can form a single oykonym.

Keywords: Geography, Natural Features, Oykonym, Toponym, Toponymy.

How to cite: Tameh, M. (2021). The Study of Words Related to Nature and Natural Phenomena in Iranian Oykonoms: Their Use and Background. *Journal of Iranian Studies*, 20(40), 233-266.

واژه‌های مربوط به طبیعت و پدیده‌های طبیعی در کده‌نام‌های ایرانی و کاربرد و پیشینه آن

مجید طاهمه^۱

چکیده

جای‌نام‌ها یا همان نام مناطق جغرافیایی بخشی از میراث زبانی زنده و پویایی است که از نسلی به نسل دیگر می‌رسد و کمتر دچار تغییر و تحریف می‌شود. نام‌های جغرافیایی را بسته به نوع و گونه‌شان می‌توان به انواع کده‌نام‌ها یا نام مناطق مسکونی، شیب‌نام‌ها یا نام پستی و بلندی‌های روی زمین و آب‌نام‌ها یا نام عوارض طبیعی‌ای که مرتبط با آب هستند تقسیم کرد. در میان این انواع، کده‌نام‌ها به سبب آنکه انسان در ارتباط بیشتری با آنهاست بسامد بیشتری دارند و به لحاظ بررسی و مطالعه از نقش مهم‌تری برخوردارند. کده‌نام‌ها را می‌توان از وجوه گوناگون مطالعه کرد و ویژگی‌های زبانی و غیرزبانی را در ساخت آنها مورد تدقیق قرار داد. یکی از ویژگی‌ها جالب توجه در ساخت کده‌نام‌ها بررسی و طبقه‌بندی موضوعی واژه‌های پایه‌ای است که در آنها دیده می‌شود. این واژه‌های پایه هم به لحاظ زبانی و هم به لحاظ فرهنگی و تاریخی درخور توجه‌اند. از جمله واژه‌های پایه‌ای که در کده‌نام قابل بررسی و مطالعه است، واژه‌های مربوط به طبیعت و پدیده‌های طبیعی است. کاربرد این واژه‌ها در کده‌نام‌ها امری امروزی نیست بلکه پدیده‌ای است تاریخی و از دیرباز در ساخت کده‌نام‌ها رواج داشته‌است. در این مقاله به بررسی و تحلیل واژه‌های

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۰۵ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۱۶ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۷

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۰، شماره ۴۰، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۲۶۶-۲۳۳

DOI: 10.22103/JIS.2021.16544.2071

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسنده گان

۱. استادیار گروه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ایران. رایانامه: majidtahme@gmail.com

مربوط به حوزه طبیعت که در کده‌نام‌های ایران به کار رفته می‌پردازیم و سابقه و پیشینه کاربرد این واژه‌ها را در نام‌های جغرافیایی پیش از اسلام نیز ذکر می‌کنیم.

واژه‌های کلیدی: جغرافیا، جای نام، جای نام‌شناسی، کده‌نام، پدیده‌های طبیعی.

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین ابزارهای مطالعه تاریخ و فرهنگ هر قوم یا مردمی شناخت زبان و آثار زبانی آن قوم است. داده‌های زبانی را می‌توان به دو دسته مکتوب و غیرمکتوب یا شفاهی تقسیم کرد. حجم داده‌های مکتوب در دوره‌های گوناگون تاریخی بنا بر دلایل متفاوت همواره در نوسان بوده و گاه زیاد و گاه بسیار اندک و کم‌شمار است. با این حال، می‌توان گفت که داده‌های مکتوب از جمله موثق‌ترین منابع اطلاعاتی ما از زندگی پیشینیان است. داده‌های زبانی غیرمکتوب هرچند بسیار بیشتر از داده‌های مکتوب‌اند به دلیل اینکه ثبت نشده‌اند چندان مورد توجه قرار نمی‌گیرند. از داده‌های زبانی غیرمکتوب می‌توان به ترانه‌ها، اشعار، زبانزدها، داستان‌ها و به‌طور کلی آنچه به ادبیات شفاهی مربوط است اشاره کرد. از دیگر داده‌های زبانی غالباً غیرمکتوب که معمولاً کهن‌تر از دیگر موارد است جای‌نام‌ها یا نام‌های جغرافیایی در هر منطقه است. این نام‌های جغرافیایی گذشته از اینکه به لحاظ تاریخی و فرهنگی ارزشمند هستند، در مطالعات زبانی نیز می‌توانند مورد توجه قرار گیرند و با بررسی آنها می‌توان به اطلاعات گوناگونی از جنبه‌های متفاوت زبانی و غیرزبانی رسید. به‌طور کلی، می‌توان گفت جای‌نام‌ها بیانگر سطح تفکر و نوع بینش افراد به وجودآورنده آن نسبت به خود، طبیعت و نیروهای موجود در طبیعت است. با توجه به اینکه نوع تفکر و نگرش انسان در دوره‌های گوناگون تاریخی متفاوت بوده است، نام‌های جغرافیایی به‌جامانده می‌تواند این سطوح گوناگون را به بهترین نحو نشان دهد.

علمی که به بررسی نام‌های جغرافیایی از دیدگاه تاریخی، جغرافیایی و به‌ویژه زبان‌شناسی می‌پردازد، جای‌نام‌شناسی^۱ نام دارد. بررسی جای‌نام‌ها از آن‌رو اهمیت دارد که می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در معرفی مختصات مردم‌شناختی و فرهنگی اقوام به دست دهد و

همچنین مشخص سازد که ملاحظات اجتماعی، جغرافیایی، قومی، سیاسی، مذهبی و... در نام‌گذاری جای‌نام‌ها تا چه اندازه نقش داشته‌است. به‌طور کلی در هر جای‌نام یا نام جغرافیایی، سه ویژگی اصلی وجود دارد: (۱) موقعیت جغرافیایی، (۲) پیشینه تاریخی، (۳) ساختار و مفهوم زبانی. بنابراین جای‌نام‌شناسی با علوم دیگری مانند جغرافیا، تاریخ، باستان‌شناسی، زبان‌شناسی و مردم‌شناسی در تعامل و ارتباط است. به‌طور کلی براساس نوع و گونه، جای‌نام‌ها را به این دسته‌ها تقسیم می‌کنند: (۱) کده‌نام‌ها^۲ یا جای‌نام‌هایی که به مناطق مسکونی اشاره دارند. (۲) آب‌نام‌ها^۳ یا جای‌نام‌هایی که برای نامیدن عوارض جغرافیایی مرتبط با آب به کار می‌رود، مانند «رود»، «چشمه»، «دریا» و... (۳) شیب‌نام‌ها^۴ یا جای‌نام‌هایی که برای نامیدن پستی و بلندی‌های زمین به کار می‌رود، مانند «کوه»، «تپه»، «دشت» و... (رفاهی علمداری، ۱۳۹۳: ۹۸؛ احدیان و بختیاری، ۱۳۸۸: ۱۸۵).

۱-۱. شرح و بیان مسئله

تقسیم‌بندی کشور به بخش‌های گوناگون و نام‌گذاری بخش‌های اصلی و فرعی آن، ریشه در کهن‌ترین دوره‌های تاریخی دارد و حتی می‌توان رد آن را در اسطوره‌های ایرانی نیز بازجست. بنابر اساطیر ایرانی که کهن‌ترین نمودهای آن را می‌توان در متون اوستایی و سپس در متون فارسی میانه دید، زمین به هفت پاره یا اقلیم تقسیم می‌شود. نام اوستایی این هفت پاره از این قرار است: آرزه‌ی (arəzahī)، سوهی (sauuahī)، فردذَفشو (fradaḏafšū)، ویدذَفشو (vīdaḏafšū)، وُروبرشتی (vo^uru.bar^ošti)، وُروجرشتی (vo^uru.jar^ošti) و خونیرته (x^vaniraθa) که کشور میانی و سکونتگاه ایرانیان به‌شمار می‌آمد (برای ریشه‌شناسی و معنای این نام‌ها و معادل فارسی میانه آنها، نک: Witzel, 2000, pp. 299-300; Tafazzoli, 1992, p. 713). این تقسیم‌بندی حتی سابقه‌ای کهن‌تر دارد و به پیش از جدایی اقوام ایرانی از هم‌نژادان هندی‌شان بازمی‌گردد و از این رو سابقه‌ای هندوایرانی می‌توان برای آن در نظر گرفت (نک: افکنده و عادل‌فر ۱۳۹۵). بعدها با شکل‌گیری قدرت‌های متمرکز در ایران، تقسیمات کشوری به‌عنوان مهم‌ترین رکن در

نظام اداری بخش‌های گوناگون به کار گرفته شد. این تقسیم‌بندی در کشور ایران و نام‌گذاری بخش‌های آن متأثر از عوامل گوناگونی مانند شاخص‌های طبیعی، جغرافیایی، مؤلفه‌های فرهنگی - قومی و اجتماعی و شرایط اداری - سیاسی و اقتصادی بوده است. بنابراین در نام‌گذاری جای‌نام‌ها از یک سو زبان و امکانات متفاوت آن و از سوی دیگر عوامل غیرزبانی نقش داشته و دارند. به طور کلی زبان، و امکانات متفاوت آن در نام‌گذاری نقشی اساسی دارد و بدون شناخت آن و امکاناتش اساساً نام‌گذاری امکان‌پذیر نبوده است. البته پیداست که این آگاهی از زبان و استفاده از امکانات آن از سوی اهل زبان در غالب موارد یک فرایند آگاهانه و برپایه مطالعه نبوده است؛ چراکه اهل زبان به طور ذاتی و غریزی از امکانات زبان در نام‌گذاری جای‌نام‌ها سود جست‌ه‌اند.

جای‌نام‌ها از زمره واژه‌های زبان هستند و همه قواعدی که برای دیگر واژه‌های زبان کاربرد دارد درباره آنها نیز صادق است. از این رو، می‌توان جای‌نام‌ها را به دو دسته کلی ساده و پیچیده تقسیم کرد. در دسته ساده واژه‌هایی قرار می‌گیرند که تنها از یک واحد تشکیل شده‌اند، مانند «اهر»، «یزد»، «رشت»، و... . چنان‌که می‌بینیم این جای‌نام‌ها را، دست‌کم به لحاظ هم‌زمانی، نمی‌توان به تکواژهایی کوچک‌تر که دارای معنی یا نقش مشخصی باشند تقسیم کرد. در دسته پیچیده نیز جای‌نام‌ها را می‌توان به مشتق، مرکب و مشتق-مرکب تقسیم کرد. جای‌نام‌های مشتق آن واژه‌هایی هستند که از یک صورت پایه و یک وند تشکیل می‌شوند، مانند «کردستان»، «انارک»، «بادام‌زار»، «محمدیه» و... . جای‌نام‌های مرکب شامل نام‌هایی هستند که غالباً از طریق هم‌نشینی دو واژه مستقل ساخته می‌شوند. برای مثال، در کده‌نام‌هایی مانند «سیاه‌کوه»، «بیدشهر»، «چشمه‌چنار» و... شاهد پیوستن دو واژه معنی‌دار در کنار یکدیگر برای ساخت یک واحد واژگانی هستیم. در بیشتر کده‌نام‌های ایران که به این دسته تعلق دارند، یکی از اجزا به صورت یک وندواره عمل می‌کند و غالباً از معنی اصلی خود تا حدودی تهی می‌شود و نقش یک سازه جای‌نام‌ساز^۵ را ایفا می‌کند. جای‌نام‌های مشتق - مرکب شامل آن جای‌نام‌هایی هستند که دو فرایند ترکیب و اشتقاق در آنها یک‌جا دیده می‌شود. برای مثال، در کده‌نام‌هایی مانند

«ده گلان»، «کشیت گاو کان»، «گل بندان»، «گلوبندک» و... شاهد ترکیب دو واژه مستقل (به ترتیب «ده + گل»، «کشیت + گاو»، «گل + بند»، «گلو + بند») و افزوده شدن یک وند (به ترتیب «ان»، «کان»، «ان»، «ک») هستیم.

علاوه بر آنکه جای نام‌های پیچیده را می‌توان براساس سازه‌های جای نام‌ساز موجود در آنها تحلیل و دسته‌بندی کرد (برای این نوع طبقه‌بندی، نک: طامه ۱۳۹۸)، در ساختمان جای نام‌های پیچیده می‌توان واژه‌های پایه مشابهی را دید و بر این اساس نیز به طبقه‌بندی آنها دست زد. این واژه‌های پایه مشابه را به لحاظ موضوعی می‌توان در این مقوله‌های کلی قرار داد: نام‌های انسانی، نام‌های جانوری، نام‌های گیاهی، و نام‌های طبیعی. هر کدام از این عناوین کلی خود می‌تواند شاخه‌های متفاوتی را دربرگیرد. برای مثال در بخش نام‌های انسانی می‌توان به جای نام‌هایی که با نام‌های خاص یا دیگر نام‌هایی که مرتبط با انسان یا جامعه است اشاره کرد، مثل دین، خانواده، اقتصاد، سیاست و... در ذیل عنوان نام‌های طبیعی نیز می‌توان آنچه مربوط به طبیعت است و انسان در به وجود آمدن آن نقشی نداشته‌است را ذکر کرد، مانند آسمان و اجرام و پدیده‌هایی که در آسمان دیده می‌شود، زمین و عوارض طبیعی‌ای که روی آن وجود دارد و... در این مقاله به واژه‌های مربوط به حوزه طبیعت می‌پردازیم که معطوف به دو حوزه می‌شود: (۱) آسمان، اجرام آسمانی و پدیده‌های طبیعی‌ای که در آسمان دیده می‌شود، (۲) زمین و عوارض طبیعی روی آن مانند کوه، دشت، تپه، رود و... در گردآوری کده نام‌های امروزی این تحقیق عمدتاً از فرهنگ جغرافیایی ایران تألیف حسینعلی رزم‌آرا (۱۳۳۲-۱۳۲۸) و فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران گردآورده سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح استفاده شده‌است.

۱-۲. پیشینه تحقیق

مطالعه و تحقیق درباره جای نام‌های ایران از موضوعات جذابی است که عموماً بدان توجه می‌شود و محققان و علاقه‌مندان در این باره نظرات متفاوت و گاه غیرعلمی ابراز

کرده‌اند. بیشتر این مطالعات معطوف به بررسی این واژه‌ها از منظر زبانی و عمدتاً ریشه‌شناسی است، اما از جنبه‌ی ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی به این واژه‌ها کمتر پرداخته شده‌است. از جمله آثاری که در آنها جای‌نام‌ها با معیارهای غیرزبانی هم مورد مذاقه قرار گرفته و انواعی از طبقه‌بندی در آنها دیده می‌شود، می‌توان به این موارد اشاره کرد: باستانی راد و مردوخ (۱۳۹۲) در مقاله‌ای به طبقه‌بندی و گونه‌شناسی جای‌نام‌های ایران با توجه به مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، و دینی پرداخته‌اند. رضایتی کیشه‌خاله و ملیحی لمر (۱۳۹۵) در مقاله‌ای درباره‌ی جای‌نام‌های بخش اسالم شهرستان تالش به توصیف و طبقه‌بندی جای‌نام‌های این منطقه برپایه‌ی برخی معیارهای زبانی و غیرزبانی پرداخته‌اند. سبزعلیپور (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به معرفی برخی از جای‌نام‌های منطقه‌ی تات‌زبان شاهرود خلخال پرداخته و در ضمن آن به برخی از مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در نام‌گذاری جای‌نام‌ها اشاره کرده‌است. احدیان و بختیاری (۱۳۸۸) نیز در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر جای‌نام‌شناسی ایران» به کلیاتی درباره‌ی جای‌نام‌شناسی و طبقه‌بندی جای‌نام‌ها اشاره کرده‌اند. آسادیان (۲۰۱۷) در مقاله‌ای با عنوان «درباره‌ی طبقه‌بندی روشمند جای‌نام‌های ایرانی» به‌طور خیلی کوتاه به طبقه‌بندی جای‌نام‌های ایرانی پرداخته‌است و با توجه به ویژگی‌های صرفی تقسیم‌بندی کلی‌ای را ذکر کرده‌است. اما تاکنون اثر مستقلی درباره‌ی موضوع این مقاله، یعنی واژه‌های مربوط به طبیعت و پدیده‌های طبیعی در کده‌نام‌های ایران منتشر نشده‌است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

در مطالعه‌ی زبان‌ها و گویش‌ها، نام‌های جغرافیایی اهمیت ویژه‌ای دارند، زیرا این نام‌ها معمولاً برگرفته از زبان‌های مادری همان منطقه و بخشی از میراث معنوی و فرهنگی اقوام ساکن در آن مناطق‌اند. بی‌شک بررسی و مطالعه‌ی علمی آنها علاوه بر ارزش زبان‌شناختی، در شناخت هویت تاریخی اقوام ساکن در آن مناطق و نیز پی بردن به طرز تفکر و نگاه افرادی که این نام‌ها را وضع کرده و به کار برده‌اند بسیار مؤثر است. بخش عمده‌ای از جای‌نام‌ها را کده‌نام‌ها یا همان نام مناطق مسکونی به خود اختصاص داده‌اند و درباره‌ی آنها پژوهش‌های چندی تاکنون منتشر شده‌است، اما بیشتر این مطالعات به ریشه‌شناسی و اشتقاق

این واژه‌ها اختصاص دارد و در کمتر پژوهشی به واژه‌های پایه که در ساختار کده‌نام‌های پیچیده دیده می‌شود اشاره شده‌است. در این تحقیق بر آن‌ایم تا به مطالعه و تحلیل واژه‌های پایه مشابهی در این کده‌نام‌ها بپردازیم که به حوزه طبیعت و پدیده‌های مربوط به آن اختصاص دارد. بی‌گمان تحلیل و بررسی واژه‌های پایه مشترک در کده‌نام‌ها به همان اندازه بررسی وندها و سازه‌های جای‌نام‌ساز که در این واژه‌ها به کار رفته ارزشمند است، اما تاکنون چنان‌که باید این حوزه مطالعه نشده‌است.

۲. بحث و بررسی

از همان ابتدای خلقت، انسان با طبیعت و پدیده‌ها و اجزای آن در ارتباط و تماس تنگاتنگ بوده‌است و این ارتباط عمیق و تأثیری که طبیعت بر زندگی بشر داشته و گاه فراتر از فهم او بوده سبب شده‌است که برای برخی از اجزای طبیعت قائل به قداست شود. عمدتاً این قداست از یک سو معطوف است به آسمان و آنچه در آن روی می‌دهد و از سوی دیگر معطوف به زمین و امور مربوط به آن است. دست‌نیافتنی و خارج از دسترس بودن آسمان سبب شد که آن در ذهن انسان جایگاه خدایان یا دیگر موجودات فراطبیعی را بیابد. این ویژگی حتی به آن انجامید که عرصه آسمان صرفاً به خدایان و تعاملات میان آنها اختصاص یابد و زمین و امور مربوط به آن به انسان‌ها اختصاص یابد. البته زمین و عوارض طبیعی روی آن نیز در ذهن بشر از ویژگی قداست برخوردار بوده‌است و گاه نیز بخش‌های دست‌نیافتنی یا کمتر شناخته‌شده زمین جایگاه خدایان شناخته می‌شدند. از همان ابتدا این ویژگی‌ها سبب شد که واژه‌های مربوط به آسمان و زمین در نام‌گذاری مکان‌های تازه‌ای که بشر در آن ساکن می‌شد استفاده شود. هرچند به مرور دیگر زمین و آسمان آن قداست اولیه را در ذهن بشر نداشتند، به سبب آنکه زندگی بشر کاملاً به آنها وابسته بود و است استفاده از واژه‌های این دو حوزه در نام‌گذاری‌های جدید ادامه یافت و تا به امروز نیز رواج دارد.

آسمان در متون ایران پیش از اسلام منشأی ایزدی دارد و خود ایزدی مستقل به‌شمار می‌آید که در کارزار با اهریمن و یارانش نقشی مهم ایفا می‌کند. در باورهای زردشتی آسمان نخستین مخلوق محسوس اورمزد به‌شمار آمده‌است. جنس آسمان را غالباً از سنگ و گاه به‌سبب درخشان بودن آن از فلز به‌شمار آورده‌اند. برای آسمان بیشتر قائل به چهار پایه یا طبقه بودند که از این قرار است: طبقه ستارگان، طبقه ماه، طبقه خورشید، و طبقه روشنی بی‌پایان. البته تحت تأثیر نجوم بابلی گاه برای آسمان قائل به هفت طبقه نیز شده‌اند (تفضلی، ۱۳۷۴: ۳۶۵). در دوران اسلامی نیز آسمان به نوعی قدسی به‌شمار آمده‌است و در برخی از آیات قرآن آسمان به‌معنای عالم معنا و ملکوت به‌کار رفته‌است (مجتهد شبستری، ۱۳۷۴: ۳۶۳). مهم‌ترین ویژگی که زمین و عوارض روی آن را مرکز توجه بشر قرار داده‌است، باروری و حاصلخیزی آن است که به همین سبب در اندیشه آدمی تقدس یافته‌است. همین جنبه تقدس و پاکی زمین است که سبب می‌شود در ایران باستان از دفن اجساد خودداری شود، چراکه این عمل زمین پاک را می‌آلود. در متون ایران باستان علاوه بر اسپندارمد که از امشاسپندان است و نگاهبان زمین در جهان مادی به‌شمار می‌آید، از ایزد زمین با نام زامیاد نیز یاد شده‌است. همچنین به‌مانند آسمان، زمین نیز از یاران اورمزد در نبرد با اهریمن به‌شمار آمده‌است. چنان‌که گذشت زمین به هفت بخش یا کشور تقسیم می‌شده و ظاهراً دارای سه طبقه بوده‌است. همچنین، در متن پهلوی بندهش در بخش‌های گوناگون درباره آفرینش زمین، کوه‌ها و رودها و خویشکاری آنها مطالبی ذکر شده‌است (عفی، ۱۳۸۳: ۵۴۵-۵۴۷).

در نام‌گذاری کده‌نام‌های امروزی ایران هم نام آسمان و هم نام اجرام و پدیده‌هایی که در آسمان دیده می‌شود به‌کار رفته‌است و هم نام زمین و عوارض طبیعی روی آن. البته استفاده از واژه‌هایی که مربوط به زمین است بسامد بسیار بیشتری در ساخت کده‌نام‌ها دارد. این‌گونه نام‌گذاری کده‌نام‌ها امری پیشینه‌دار است و چنین نیست که رخدادی امروزی تلقی شود. در ایران باستان نیز نام‌گذاری جای‌نام‌ها با نام واژه‌های مربوط به طبیعت معمول بوده‌است، البته به‌دلیل آنکه متون زیادی در اختیار نداریم شواهد ما در این زمینه اندک

است. در اینجا در دو بخش جداگانه به کده‌نام‌هایی که در دوران باستان و در دوران کنونی در ایران رایج بوده‌است و در نام‌گذاری آنها واژه‌های مربوط به طبیعت و پدیده‌های طبیعی استفاده شده‌است اشاره می‌کنیم.

۲-۱. کده‌نام‌های باستانی

در باورهای مزدیسنی ایران باستان طبیعت و اجزای آن مقدس بودند و در حمایت ایزدان قرار داشتند. طبیعی است که چنین باورهایی می‌توانست در نام‌گذاری مکان‌های زندگی آنها تأثیر بگذارد. متأسفانه به دلیل کمبود آثار مکتوب از دوران ایران باستان نمی‌توان به حد کافی و وافی در این باره تحقیق کرد، اما همین اندک کده‌نام‌هایی که در منابع مکتوب، خواه مستقیم و خواه جنبی، به‌جا مانده‌است نشان می‌دهد که چنین نام‌هایی در ایران باستان رواج داشته‌است. در کده‌نام‌های به‌جامانده عمدتاً نام زمین و عارضه‌های مربوط به آن به‌کار رفته‌است و شواهد مربوط به آسمان و اجرام و پدیده‌های آسمانی نادر است.

متأسفانه در متون به‌جامانده از ایران باستان کده‌نام‌هایی که در آن واژه‌های مربوط به حوزه آسمان به‌کار رفته باشد بسیار اندک است. در این میان نام آسمان در کده‌نام‌ها شاهدهی ندارد، اما از نام اجرام آسمانی شواهدی در دست است. از جمله کده‌نام‌هایی که در آن نام یکی از اجرام آسمانی آمده‌است، در واژه Pātišuvāri- به معنی «اهل Pātišuvār» دیده می‌شود. کده‌نام Pātišuvār مرکب است از دو جزء pātiš «در پیش» و -uvar «خورشید» و روی هم به معنی «قرار گرفته در پیش خورشید، رو به خورشید» است (Tavernier, 2007: 29). ظاهراً جای نام Padišxwārgar «پدشخوارگر» در دوران ساسانی بازمانده همین صورت فارسی باستان است (Schmitt, 2014: 233). این نام در تحریر فارسی میانه و پهلوی اشکانی کتیبه شاپور به صورت Parišxwār که نام منطقه‌ای کوهستانی بوده، آمده‌است (Huyse, 1999: 23). البته برای واژه Pātišuvāri- اشتقاق‌های دیگری نیز پیشنهاد شده‌است، برای مثال کنت آن را مرکب از

*pati+svāra- به معنی «(مربوط به دشت) مقابل کوه‌های هوره (Hvara)» دانسته‌است (Kent, 1953: 195) یا براندنشتاین و مایرهوفر آن را مأخوذ از ایرانی باستان ***patiš.xvar-** «احترام گذاردن، حرمت داشتن» دانسته‌اند (Brandenstein and Mayrhofer, 1964: 139).

در کده‌نام‌های باستانی به‌جامانده بیشتر نام عوارض طبیعی که بر روی زمین دیده می‌شود به کار رفته‌است و نام «زمین» بسیار کم کاربرد است. تنها شاهی که نام زمین در آن به کار رفته‌است کده‌نام **Uvārazmī-** «خوارزم» است (Schmitt, 2014: 270). این کده‌نام مرکب است از دو جزء **uvāra-** و **zmi-** «زمین». جزء نخست خود احتمالاً صورتی است از ایرانی باستان ***xvara-** به معنی «سوخته، تیره» و روی هم **Uvārazmī-** به معنی «زمین سوخته» یا «زمین تیره» است (Szemerényi, 1966: 195-196). البته درباره‌ی اجزای تشکیل‌دهنده‌ی این کده‌نام نظرات دیگری نیز وجود دارد (برای این نظرات، نک: Tavernier, 2007: 31-32). از جمله نام‌های عوارض طبیعی که بر سطح زمین دیده می‌شود و در ساخت کده‌نام به کار رفته‌است می‌توان به این موارد اشاره کرد: **kaufa-** «کوه» در واژه **ākaufaciya-** به معنی «اهالی **Ākaufaka**» (Schmitt, 2014: 128). جای نام **Ākaufaka-** مرکب است از پیشوند **-ā**، اسم **kaufa-** «کوه»، و پسوند **-ka-** (Tavernier, 2007: 24). **asan-** «سنگ» در کده‌نام **Asagarta-** «ساگارت (نام یکی از ایالت‌های شاهنشاهی هخامنشی)» (Schmitt, 2014: 139). این کده‌نام مرکب از دو جزء **asan-** «سنگ» و **garta-** «غار» و روی هم به معنی «ساکن غارسنگی» است (Bartholomae, 1904: 207)، برای توضیحات ریشه‌شناختی دیگر درباره‌ی این کده‌نام، نک: Tavernier, 2007: 25.

واژه‌هایی که در اصل آب‌نام هستند نیز در نام‌گذاری کده‌نام‌های باستانی به کار رفته‌اند. از جمله این کده‌نام‌هاست **Haraiva-** «هرات (نام یکی از ایالت‌های شاهنشاهی هخامنشی)» (Schmitt, 2014: 189) که در متون اوستایی نیز به صورت **Harōiuua-** «هرات» آمده‌است (Bartholomae, 1904: 1787). این واژه قابل مقایسه با واژه

سنسکریت -saráyu «نام رودی» است. این نام در فارسی میانه به صورت Harēw و در فارسی نو به صورت «هری» به جامانده است (Schmitt, 2014: 189). کده نام دیگر Hara.uvati- «رخج (نام یکی از ایالت‌های شاهنشاهی هخامنشی)» است (Schmitt, 2014: 190) که در متون اوستایی به صورت Haraxvaiti- «رخج» آمده است (Bartholomae, 1904: 1788). این نام نیز قابل مقایسه با واژه سنسکریت -sárasvatī «نام رودی (در اصل به معنی «پرآب»))» است (Tavernier, 2007: 26). کده نام Margu- «مرو (نام یکی از ایالت‌های شاهنشاهی هخامنشی)» نیز در اصل مأخوذ از نام رود Margu-* است که در منابع یونانی به صورت Μάργος آمده است (Schmitt, 2014: 211). این کده نام در متون اوستایی به صورت Maryu- و در متون فارسی میانه به صورت Marw آمده است (Bartholomae, 1904: 1147). کده نام Haētumant- که در اصل نام رود «هیرمند» (لفظاً به معنی «پُرسد، دارای سد») بوده است در متون اوستایی برای نامیدن منطقه «هیرمند» یا «هلمند» نیز به کار رفته است (Bartholomae, 1904: 1728-1729). ظاهراً کده نام Zranka- «زرننگ (نام یکی از ایالت‌های شاهنشاهی هخامنشی)» نیز مأخوذ از کلمه zrayah- به معنی «دریا» است و تحت اللفظ به معنی «سرزمین دریایی» است (Tavernier, 2007: 32). البته برخی این اشتقاق را برای واژه فارسی باستان Zranka- پذیرفتنی نمی‌دانند (برای این دست از آرا، نک: Schmitt, 2014: 294-295). این نام در فارسی میانه نیز به صورت Zarang «زرننگ» آمده است.

علاوه بر نام‌هایی که در منابع مستقیم آمده است و در بالا ذکر شد، در منابع جنبی (مانند متون عیلامی) نیز برخی جای‌نام‌های ایرانی ذکر شده است که دانشمندان صورت‌های بازسازی‌شده فارسی باستان برای آنها ذکر کرده‌اند. گفتنی است درباره کم‌وکیف این جای‌نام‌ها به‌طور دقیق نمی‌توان مطلبی ذکر کرد و در اینجا نیز صرفاً به چند مورد که در ساختمان آنها واژه‌های مربوط به طبیعت و پدیده‌های طبیعی دیده می‌شود، اشاره می‌شود.

Abravant* این جای‌نام متشکل از اسم abra- «ابر» و پسوند دارندگی -vant- و روی‌هم به معنی «ابردار، دارای ابر» است. **(H)uvankata*** متشکل از (h)uvan- «خورشید» و kata- «کده، خانه» و روی‌هم به معنی «خورشیدخانه». **(H)uvarčinah*** مرکب از (h)uvar- «خورشید» و činah- «خواست، آرزو» و روی‌هم به معنی «خواهان خورشید». **Āfkāna*** مرکب از دو واژه āp- «آب» و kāna- «گودال» و روی‌هم به معنی «گودال آب». **Antarāpiyā*** متشکل از antar «اندر، در» و āpiyā «آب» و روی‌هم به معنی «قرار گرفته در میان دو آب». **Ršakaufa*** مرکب از rša «پهلوان، دلاور» و kaufa «کوه» و روی‌هم به معنی «کوه پهلوانان». **Xanča*** متشکل از اسم xan- «خانی، چشمه» و پسوند -ča- (Tavernier, 2007: 372, 373, 384, 395,) (402).

به زبان فارسی میانه، که زبان رسمی دوره ساسانیان بود، متنی با موضوع جغرافیا به جا مانده است که *شهرستان‌های ایران* یا *شهرستان‌های ایران* شهر نامیده شده است (نک: تفضلی، ۱۳۸۳: ۲۶۴؛ دریایی، ۱۳۸۸). البته در دیگر متون فارسی میانه نیز گاه‌بی‌گاه به برخی از جای‌نام‌ها اشاره شده و ظاهراً رساله دیگری با نام *یادگار شهرها* در موضوع جغرافیا به زبان فارسی میانه وجود داشته که به جا نمانده است (تفضلی، ۱۳۸۳: ۲۶۵). در متن *شهرستان‌های ایران*، مطابق با جهت‌های چهارگانه، ایران شهر به چهار بخش بزرگ خراسان، یعنی شرق، خوروران، یعنی غرب، نیمروز، یعنی جنوب و آذربایجان یعنی شمال تقسیم شده است. در دو واژه‌ای که برای نامیدن این چهار جهت اصلی به کار رفته است، یعنی **xwarāsān** «خراسان، شرق» و **xwarwarān** «خوروران، غرب» شاهد حضور واژه **xwar** «خورشید» هستیم. البته این دو نام را نباید کده‌نام به‌شمار آورد. در این رساله نام‌های جغرافیایی متفاوتی ذکر شده است، اما آنچه در حوزه این تحقیق می‌گنجد یکی نام **Marw** «مرو» و دیگری نام **Marw-rōd** «مرورود» است که در اصل آب‌نام بوده‌اند و برای نام‌گذاری کده‌نام به کار رفته‌اند. کده‌نام دیگری که در این متن جزء ایران شهر ذکر شده **Nahr-tīrag** «نهرتیره» است که شهری در عراق امروزی بود و جزء نخست آن

همان «نهر» عربی است که به معنی «جوی» و «آبراه» طبیعی یا مصنوعی است. همین طور در این رساله به کده نام ارمنی wan «وَن» اشاره شده که در اصل نام دریاچه وان بوده است.

۲-۲. کده نام‌های امروزی

در کده نام‌های امروزی ایران استفاده از واژه‌های مربوط به حوزه طبیعت کاملاً رایج است، اما امروزه نیز واژه‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی روی آن بسامد بیشتری در ساخت کده نام‌ها دارند. این واژه‌ها هم به صورت مشتق و هم در ترکیب با سازه‌های جای نام‌ساز در کده نام‌های ایران به کار می‌روند. یکی از ویژگی‌های قابل توجه در کده نام‌های ایرانی، از دوران باستان تا به امروز، استفاده از واژه‌های پایه‌ای است که هم می‌تواند برای نامیدن اشخاص به کار برود و هم برای نامیدن موارد دیگری از اجزای طبیعت مانند اجرام آسمانی و... از این رو، برخی از این دست جای نام‌ها ممکن است به نام انسانی اشاره داشته باشد اما لفظاً به معنی یک جرم آسمانی باشد، برای مثال در کده نام‌هایی مانند «خورشید کلا» یا «اختر آباد» می‌توان واژه‌های پایه «خورشید» و «اختر» را هم مرتبط با نام اشخاص و هم نام اجرام آسمانی در نظر گرفت. در این مقاله همه این دست نام‌ها را فارغ از آنکه ممکن است بر نام شخص خاصی اشاره داشته‌اند یا نه، در زمره واژه‌های مربوط به طبیعت به شمار آورده‌ایم. در این بخش کده نام‌های ساخته شده با واژه‌های مربوط به طبیعت را در دو بخش واژه‌های مربوط به حوزه آسمان، اجرام و پدیده‌های آسمانی، و واژه‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی روی آن بررسی می‌کنیم.

۲-۲-۱. کده نام‌های ساخته شده با واژه‌های مربوط به آسمان، اجرام و پدیده‌های آسمانی
 واژه‌های مربوط به آسمان و اجرام و پدیده‌های آسمانی در ساخت کده نام‌های امروزی نسبت به دوران باستان شواهد بیشتری دارد، اما به مانند دوران باستان بسامدشان در ساخت کده نام‌ها کمتر از واژه‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی روی آن است. علاوه بر واژه‌های ایرانی تبار در کده نام‌های این دوره واژه‌های دخیل از عربی (مانند «نجم، انجم، شمس») نیز دیده می‌شود که احتمالاً برگرفته از نام اشخاص بوده است. واژه‌های مربوط به آسمان در کده نام‌ها هم در ترکیب با وندها و هم با وندواره‌ها به کار می‌روند. در شاهد‌های

نقل شده، ابتدا به کده‌نام‌های مشتق یا آن کده‌نام‌هایی که با اتصال یکک وند به واژه پایه ساخته شده‌است اشاره می‌کنیم و سپس به کده‌نام‌های مرکب که حاصل همنشینی یکک صورت پایه و یکک وندواره‌اند. بدین ترتیب، ابتدا صورت پایه را مدخل قرار می‌دهیم و در مقابل آن کده‌نام‌های مشتق از آن را ذکر می‌کنیم.

آسمان: «آسمانجرد / آسمانگرد» (آسمان + پسوند -جرد / -گرد)، در چهارم؛ «آسمان‌بلاغی» (آسمان + وندواره بلاغی) در تکاب، «آسمان‌دره» (آسمان + وندواره دره)؛ کلمه مرکب آسمان‌دره در متون فارسی به معنی «کهکشان» نیز به کار رفته‌است) در کامیاران.

باد: «بادآبسر» (باد + آب + پسوند -سر) در نکا، «بادبر» (باد + پسوند -بر) در بوانات، «بادجان» (باد + پسوند -جان) در فریدن، «بادکان» (باد + پسوند -کان) در جوانرود، «بادکی» (باد + پسوند‌های -ک و -ی) در اقلید، «بادوئیه علیا» (باد + پسوند -وئیه) در شهر بابک؛ «بادرود» (باد + وندواره رود) در فیروزکوه، «آب‌باد» در مرودشت، «چشمه‌باد» در سنقر کلیایی، «ده‌باد» (ده + باد) در چادگان.

خور(شید): در میان نام‌های مربوط به حوزه آسمان نام خور یا خورشید بیشترین بسامد را در ساخت کده‌نام‌ها دارد. صورت «خور» نسبت به «خورشید» در کده‌نام‌ها رواج بیشتری دارد. گفتنی است در برخی از این کده‌نام‌ها ممکن است صورت «خورشید» در اشاره به نام اشخاص نیز باشد. از جمله کده‌نام‌های ساخته شده با این جرم آسمانی است: «خورآباد» (خور + پسوند -آباد) در قم، «خوران» (خور + پسوند -ان) در طالقان، «خوربان» (خور + پسوند -بان) در ثلاث باباجانی، «خورجان» (خور + پسوند -جان) در خرم‌بید، «خورگان» (خور + پسوند -گان) در شیراز، «خورو» (خور + پسوند -و) در خنج، «خوروئیه» (خور + پسوند -وئیه) در کرمان، «خورین» (خور + پسوند -ین) در دماوند، «خورتاب‌سرا» (خور + تاب + پسوند -سرا) در رودسر، «خورشیدآباد» (خورشید + پسوند -آباد) در اردبیل، «خورشیدان» (خورشید + پسوند -ان) در درمیان، «خورشیدکلا» (خورشید + پسوند -کلا) در گلوگاه. علاوه بر واژه خورشید، کلمه «آفتاب» نیز در کده‌نام‌های ایران به کار رفته‌است،

برای مثال در «آفتابدر» (آفتاب + پسوند در) در قزوین، «برآفتاب» (پیشوند بر- + آفتاب) در هرسین. گفتمی است در برخی از کده‌نام‌ها معادل عربی خورشید، یعنی «شمس» نیز به کار رفته است. به نظر می‌رسد در این موارد نام اشخاص بیشتر مورد نظر بوده است تا اجرام آسمانی. از جمله این کده‌نام‌هاست: «شمس‌آباد» (شمس + پسوند -آباد) در تهران، «شمسک» (شمس + پسوند -ک) در سنقر، «شمسیه» (شمس + پسوند -یه) در نیشابور.

ماه: «ماهکی» (ماه + دو پسوند -ک و -ی) در منوجان، «آب‌ماه» در بندرعباس، «ماه‌شهر» (ماه + وندواره شهر) در خوزستان، «ماه‌نشان» در زنجان. صورت ثانوی «ماه» به صورت «مه» نیز در کده‌نام‌ها دیده می‌شود، برای مثال «مه‌آباد» (مه + پسوند -آباد) در اردستان، فیروزکوه و...

همچنین، در کده‌نام‌های ایران به صورت پراکنده نام‌هایی وجود دارد که بسامد اندکی دارند و صورت پایه در آنها یا عربی است یا به احتمال زیاد به نام اشخاص اشاره دارد. اما از آنجا که این نام‌ها لفظاً به حوزه آسمان مربوط است در اینجا به آنها اشاره می‌کنیم. برخی نیز از زمره نزولات آسمانی مانند برف و باران هستند که غالباً با واژه‌های مربوط به حوزه آب‌ها همراه شده و کده‌نام ساخته‌اند. از جمله این کده‌نام‌هاست: «انجم‌آباد» (انجم + پسوند -آباد) در تهران، «نجم‌آباد» (نجم + پسوند -آباد) در سبزوار، «اخترآباد» (اختر + پسوند -آباد) در شهریار. «هوادر» (هوا + وندواره درق) در اردبیل، «باران‌آباد» (باران + پسوند -آباد) در مانه و سملقان، «بارانی» (باران + پسوند -ی) در هیرمند، «باران‌لو» (باران + پسوند -لو) در تبریز، «آب‌باران» در بهبهان، «چشمه‌بارانی» در کوه‌دشت، «برف‌آباد» (برف + پسوند -آباد) در اسلام‌آباد غرب، «برف‌گین» (برف + پسوند -گین) در کرمان، «برف‌وئیه» (برف + پسوند -وئیه) در زرنند، «برفیان» (برف + پسوند -یان) در خمین و تویسرکان، «تگرگ‌آب» در بروجن.

۲-۲-۲. کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی روی آن

نام زمین و عوارض طبیعی روی آن در کده‌نام‌های ایران کاملاً معمول است و بسامد بسیار زیادی دارد. عوارض طبیعی روی زمین را می‌توان به‌طور کلی به دو دسته آب‌ها و پستی‌وبلندی‌ها تقسیم کرد. از جمله پربسامدترین واژه‌های مربوط به آب‌ها که در ساخت کده‌نام‌ها به کار رفته‌است می‌توان به این موارد اشاره کرد: چشمه، خانی (کانی [صورت گویشی])، رود، و از پربسامدترین نام‌های مربوط به پستی‌وبلندی‌ها که در کده‌نام‌ها دیده می‌شود می‌توان این موارد را ذکر کرد: تپه، دره، دشت و کوه. استفاده از نام‌های مربوط به پستی‌وبلندی‌ها نسبت به واژه‌های مربوط به آب‌ها در ساخت کده‌نام‌ها رواج بیشتری دارد. گفتنی است واژه‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی آن علاوه بر آنکه می‌توانند در ساختمان کده‌نام‌ها واژه پایه به‌شمار آیند، به‌عنوان نوعی وندواره (پیشایند یا پسایند) نیز در ساختمان کده‌نام‌های مرکب استفاده می‌شوند. نکته قابل توجه دیگر درباره کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی آن، استفاده از واژه‌های زبان‌های بومی و محلی است که با واژه‌های فارسی هم‌معنی هستند. برای مثال، علاوه بر واژه «تپه»، که خود دخیل از ترکی در فارسی است، در مناطق غرب و جنوب غربی ایران استفاده از واژه «چغا / چقا» به همان معنی «تپه» در کده‌نام‌ها کاربرد دارد، یا در مناطقی از ایران که زبان ترکی رواج دارد، علاوه بر صورت‌های فارسی معادل ترکی این واژه‌ها در کده‌نام‌ها دیده می‌شود، مانند کلمه ترکی «بلاغ» به معنی «چشمه»، «چای» به معنی «رود»، و... به‌علت کثرت کده‌نام‌های ساخته‌شده با نام‌های مربوط به زمین و عوارض طبیعی آن، در اینجا آنها را در دو بخش جداگانه کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه‌های مربوط به آب‌ها و پستی‌وبلندی‌های بررسی می‌کنیم.

۲-۲-۱-۲. کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه‌های مربوط به آب‌ها

اقلیم خشک و کم‌آب ایران سبب شده‌است که مناطق مسکونی عمدتاً در حول یکی از منابع آبی شکل گیرد و به‌سبب اهمیت آن منبع آبی نام آن برای نام‌گذاری منطقه مسکونی‌ای که حول آن شکل گرفته نیز به کار رود. گذشته از واژه «آب» که هم‌به‌عنوان

واژه پایه و هم به عنوان وندواره در کده نام‌ها به کار رفته است، واژه‌هایی مانند «رود» و «چشمه» نیز بسامد زیاد در کده نام‌های ایران دارند. واژه‌های «چاه»، «چاله» نیز در کده نام‌ها رواج دارند، اما به سبب آنکه می‌توانند عارضه‌ای مصنوعی به شمار آیند از بررسی آنها صرف نظر شد. کده نام‌های ساخته شده با واژه‌های مربوط به آب‌ها در ایران بسیار فراوان هستند و گاه شاهد نام‌های تکراری با این واژه‌ها در مناطق گوناگون ایران هستیم. در این تحقیق در مقابل هر مدخل صرفاً چند شاهد از گونه مشتق و مرکب ذکر شده و از ذکر مثال‌های متعدد خودداری شده است. البته سعی شده است تا مثال‌های برگزیده طبقه‌های گوناگون واژگانی و معنایی را که واژه‌های مربوط به آب‌ها امکان هم‌نشینی و اتصال با آنها را دارند دربرگیرد. همچنین در ذیل هر مدخل اصلی اگر برای آن مدخل شاهدی با واژه‌های زبان‌های بومی نیز یافته‌ایم ذکر کرده‌ایم.

آب: این واژه هم در ترکیب با وندهای جای نام‌ساز به کار رفته و هم خود به عنوان یک وندواره در ساخت کده نام‌های مرکب استفاده شده است. «آبچی» (آب + پسوند چی) در کوه‌رنگ، «آبدانان» (آب + دو پسوند دان و ان) در ایلام، «آبدر» (آب + پسوند در) در ملایر، «آبگاه» (آب + پسوند گاه) در نیک‌شهر، «برآب» (پیشوند بر- + آب) در داراب، «بی‌آبه» (پیشوند بی- + آب + پسوند ه) در کوه‌رنگ، «آب‌باریک» در ورامین، «آب‌بید» در ممسنی، «آب‌چشمه» در ایلام، «آب‌حسین» در فیروزآباد، «آب‌رود» در فومن، «آب‌شیخ» در جهرم، «آب‌شیرین» در کاشان، «آب‌گرم» در آوج، «آب‌ماهی» در مرودشت، «آب‌ملخ» در سمیرم، «انجیرآب» در گرگان، «بلوچ‌آب» در زاهدان، «چال‌آب» در بیجار، «زردآب» در محمودآباد، «شش‌آب» در رامیان.

چشمه: این واژه نیز در کده نام‌ها هم به عنوان پایه و هم به عنوان وندواره به کار رفته است. «چشمه‌بار» (چشمه + پسوند بار) در ابهر، «چشمه‌سر» (چشمه + پسوند سر) در بابل، «چشمه‌لاخ‌زرد» (چشمه + پسوند -لاخ) در بیرجند، «چشمه‌لی» (چشمه + پسوند لی) در کلاله، «چشمه‌انجیر» در سپیدان، «چشمه‌بید» در لرستان، «چشمه‌دراز» در قروه،

«چشمه‌دزدان» در سپیدان، «چشمه‌روباه» در بیجار، «چشمه‌زرد» در تربت جام، «چشمه‌سرد» در سمیرم، «چشمه‌سلطان» در ازنا، «چشمه‌علی» در بروجن، «چشمه‌قصابان» در بهار، «چشمه‌ماهی» در چرداول، «سفیدچشمه» در رامیان، «شترچشمه» در آرادان، «گرم‌چشمه» در نمین، «گل‌چشمه» در آوج، «هفت‌چشمه» در بویراحمد. معادل دیگر این واژه یعنی «خانی» و صورت گویشی آن یعنی «کانی» نیز در کده‌نام رواج دارند و به لحاظ کاربرد و هم‌نشینی با واژه‌های متفاوت تقریباً همانند «چشمه» هستند. «خانی‌آب» در فیروزآباد، «کانی‌سفید» در دیواندره، «کانی‌دراز» در بوکان، «کانی‌گل» در جوانرود، «کانی‌لیلی» در کامیاران، «کانی‌ملا» در پیرانشهر، «گرم‌خانی» در سوادکوه، «هزارخانی» در سروآباد. همچنین، عمدتاً در مناطقی از ایران که زبان ترکی رایج است واژه‌های «بلاغ» و صورت مشتق آن «بلاغی» به معنی «چشمه» و با کاربردی یکسان با آن در کده‌نام‌ها به کار می‌رود. البته این واژه ترکی در کده‌نام‌ها غالباً به صورت وندواره به کار رفته است. «آق‌بلاغ» در سنقر، «اوزون‌بلاغ» در فریدن، «بلاغ‌محله» در رضوانشهر، «پیربلاغ» در جلفا، «خواجه‌بلاغ» در مشکین‌شهر، «سبزبلاغ» در روانسر، «شاه‌بلاغی» در دماوند، «فوج‌بلاغی» در ساوه، «گل‌بلاغ» در خداآبند، «موسی‌بلاغی» در ملایر.

دریا: به سبب اقلیم خشک ایران منابع آبی عظیم مانند دریا در آن چندان وجود ندارد. بنابراین استفاده از این واژه در کده‌نام‌ها نیز بسیار کم کاربرد است و عملاً به چند کده‌نام در استان‌های شمالی ایران محدود می‌شود. این واژه هم در کده‌نام‌های مشتق و هم در کده‌نام‌های مرکب به کار رفته است: از جمله کده‌نام‌های ساخته شده با این واژه است: «دریاسر» (دریا + پسوند سر) در لنگرود، «دریاوارسر» (دریا + دو پسوند وار و سر) در رودسر، «دریائُن» در تالش، «دریاکنار» در بابلسر. گفتنی است در مناطقی از ایران که زبان ترکی رایج است استفاده از واژه «گلی» به معنی «دریاچه» به صورت محدود در کده‌نام‌ها دیده می‌شود. از جمله این کده‌نام‌هاست: «گاومیش‌گلی» در میاندوآب.

رود: برخلاف واژه «دریا» که کاربرد بسیار اندکی در کده‌نام‌های ایران دارد، استفاده از واژه «رود» در کده‌نام‌های ایران بسیار پرکاربرد است و هم به عنوان پایه و هم به عنوان

وندواره در ساخت کده‌نام‌ها به کار می‌رود. از جمله کده‌نام‌های ساخته‌شده با این واژه است: «رودآباد» (رود + پسوند -آباد) در سمیرم، «رودان» (رود + پسوند -ان) در هرمزگان، «رودبار» (رود + پسوند -بار) در گیلان، «رودبر» (رود + پسوند -بر) در قزوین، «رودسر» (رود + پسوند -سر) در گیلان، «رودک» (رود + پسوند -ک) در شمیرانات، «آبرود» در فومن، «آزادرو» در قزوین، «امام‌رود» در چالوس، «بالارود» در سیاهکل، «جوانرود» در کرمانشاه، «خشک‌رود» در مرکزی، «دره‌رود» در ممسنی، «رستم‌رود» در نور، «روداب» در سبزوار، «رودبن» در سرباز، «رودچشمه» در نهندان، «شاه‌رود» در سمنان، «شوررود» در نیشابور، «صحرارود» در فسا، «قُم‌رود» در قم، «ماهی‌رود» در خراسان جنوبی، «نبی‌رود» در زاهدان، «هشترود» در آذربایجان شرقی. همچنین، در مناطقی از ایران که زبان ترکی رایج است، علاوه بر واژه «رود» استفاده از واژه ترکی «چای» به معنای «رود»، البته با بسامدی کمتر نسبت به «رود» در کده‌نام‌ها رواج دارد. از جمله کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه «چای» است: «آق‌چای» در آستارا، «پاشاچای» در ایجرود، «علیرضاچای» در اهر، «چای‌گچین» در گنبد، «چشمه‌چای» در چرداول، «درمان‌چای» در تاکستان، «قره‌چای» در رامیان.

۲-۲-۲. کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه‌های مربوط به پستی و بلندی‌ها

در ایران، استفاده از واژه‌های مربوط به زمین و عوارض روی آن نسبت به دیگر واژه‌ها در ساخت کده‌نام‌ها بیشترین کاربرد را دارد و به مانند دوران باستان بسامد آنها بسیار بیشتر از واژه‌های مربوط به آب‌ها در ساخت کده‌نام‌هاست. در این میان واژه‌هایی مانند «تپه»، «دره»، «دشت»، و «کوه» بسامد بسیار زیادی دارند و واژه‌هایی مانند «زمین»، «سنگ» و «لا» از بسامد کمتری برخوردارند.

بیشه: این واژه و صورت کهن تر آن یعنی «ویشه» در کده‌نام‌های ایران کمابیش کاربرد داشته و دارد. هرچند این واژه ایرانی‌الاصل است و در فارسی میانه به صورت wēšag «بیشه» آمده‌است (MacKenzie, 1986: 90)، شاهدی برای کاربرد آن در کده‌نام‌های آن دوره در منابع وجود ندارد. البته در فارسی میانه واژه دیگری برای این مفهوم به صورت razūr

«بیشه، جنگل» (Idem, 71) وجود داشته‌است که صورت اوستایی آن -razūra بوده و همراه با واژه‌های -spaēitita و -spaēitini به معنی «سفید» برای نامیدن بیشه‌ای خاص به کار رفته‌است (Bartholomae, 1904: 1515). نام این بیشه در متون فارسی میانه به صورت‌های -spēd-razūr و -arus-razūr هر دو به معنی «بیشه سفید» یا «سفیدبیشه» به کار رفته‌است. البته این موارد صرفاً جای نام به شمار می‌آیند و مشخصاً کده‌نام نیستند. اما ظاهراً واژه -razūr برای ساخت کده‌نام‌ها نیز به کار رفته‌است، برای مثال در کده‌نام sy'lcwly در کتیبه نرسه در پایکلی که می‌توان آن را siyārazūr یا syāh-razūr به معنی «بیشه / جنگل سیاه» خواند و همچنین در کده‌نام šahrazūr که در کارنامه اردشیر بابکان از آن نام برده شده‌است و احتمالاً به معنی «بیشه / جنگل سیاه» یا «بیشه / جنگل شاه» است (Hambartsumian, 2009: 128). به هر روی، در کده‌نام‌های امروزی واژه بیشه هم به عنوان واژه پایه و هم به عنوان یک وندواره در ساخت کده‌نام‌ها به کار رفته‌است. از جمله کده‌نام‌های ساخته شده با این واژه است: «بیشه سر» (بیشه + پسوند -سر) در بابل، «بیشه کلا» (بیشه + پسوند -کلا) در محمودآباد، «بیشه گاه» (بیشه + پسوند -گاه) در صومعه سرا، «بیشه‌ای» (بیشه + پسوند -ی) در لنده، «باغ بیشه» در پلدختر، «بیشه محله» در بابل، «بیشه زرد» در فسا، «چهاربیشه» در ممسنی، «خرم بیشه» در فومن، «زربیشه» در کرمان، «سیاه بیشه» در چالوس، «گرگه بیشه» در صحنه، «ویشه سرا» در رضوانشهر. نام «جنگل» نیز در ساخت کده‌نام‌های ایران رواج دارد اما بسامد آن بسیار اندک است. از جمله کده‌نام‌های ساخته شده با واژه «جنگل» است: «جنگل آباد» (جنگل + پسوند -آباد) در کرمان، «جنگلی» (جنگل + پسوند -ی) در قلعه گنج، «جنگل ده» در مینودشت، «جنگل کوه» در دزفول.

تپه: این واژه در ساخت کده‌نام‌های ایران کاربرد فراوانی دارد و عمدتاً در کده‌نام‌های مرگب نقش یک وندواره را ایفا می‌کند. از جمله کده‌نام‌های ساخته شده با این واژه است: «تپه سر» در سوادکوه، «آبادان تپه» در گنبد کاووس، «اسلام تپه» در ترکمن، «اُعلان تپه» در ساوجبلاغ، «اوزون تپه» در پارس آباد، «بلبل تپه» در گرگان، «بنفش تپه» در بندرگز، «تپه رش» در میان‌دوآب، «تپه کنیز» در هیرمند، «تپه ماران» در سرپل ذهاب، «حاج تپه» در آبیک،

«دوتپه» در خدابنده، «سلمان تپه» در سرپل ذهاب، «شیرتپه» در سرخس، «طالقان تپه» در گنبد کاووس، «قره تپه» در تیران، «قوچ تپه» در اسدآباد، «گل تپه» در ابهر، «نی تپه» در رامیان، «هفت تپه» در امیدیه. همچنین، در مناطق غربی و جنوب غربی ایران استفاده از واژه گویشی «چغا» (رایج در زبان های لری و کردی) به معنی «تپه»، که صورت های آوایی و املایی متفاوتی مانند «چقا»، «چیا» نیز دارد، در ساخت کده نام ها رایج است. از جمله کده نام های ساخته شده با این واژه است: «چقابهار» در کرمانشاه، «چغاخرگوش» در کوهرننگ، «چغاسرخ» در دزفول، «چقاصفر» در کرمانشاه، «چغاگل» در اسلام آباد غرب، «چغاماهی» در ایوان، «سفیدچغا» در صحنه، «قلعه چغا» در مرودشت، «گرگه چقا» در کرمانشاه.

دره: این واژه در کده نام ها کاربرد زیادی دارد و غالباً به عنوان یک سازه جای نام ساز هم به صورت پیشایند و هم به صورت پسایند در ساخت کده نام ها به کار می رود. این واژه در مناطق ترکی زبان ایران به صورت «درق» نیز در کده نام ها به کار رفته است. از جمله کده نام های ساخته شده با این واژه است: «دره بان» (دره + پسوند بان) در بوشهر، «دره لیک» (دره + پسوند لیک) در زنجان، «آب دره» در قزوین، «آسمان دره» در کامیاران، «اوزون دره» در مهاباد، «باغ درق» در خوی، «پلنگ دره» در ورامین، «تاریک دره» در نهاوند، «چوبه درق» در خداآفرین، «خرم درق» در ابهر، «دره سفید» در سپیدان، «دره شیرین» در کهگیلویه، «دره گاو» در چادگان، «دره یزدان» در شیراز، «دوزخ دره» در دیواندره، «سدره» در جهرم، «سیردره» در اسدآباد، «قزل دره» در قزوین، «گرم دره» در کرج، «گل درق» در کلپیر، «گنج دره» در دلفان، «موسی درق» در مراغه، «نمک دره» در رامسر، «هزاردره» در سروستان، «هوادرق» در اردبیل، «هیزم دره» در شمیرانات. همچنین، در ساخت کده نام ها واژه دیگری رواج دارد که تقریباً هم معنی با «دره» است اما کاربردش بسیار محدود است. این واژه، یعنی «لا» در اصل به معنی «میان» و «وسط» و با توسع معنایی به معنی «درز، شکاف» است. برخلاف «دره»، واژه «لا» در ساخت کده نام ها فقط به صورت پیشایند به کار می رود. از جمله کده نام های ساخته شده با این واژه است: «لابید» در رفسنجان، «لاخشک»

در چهارمحال و بختیاری، «لاخواجه» در تفت، «لادراز» در ایذه، «لاسیب» در اردستان، «لاقلعه» در جوانرود، «لاگردو» در مهریز.

دشت: این اسم مکان نیز مانند دیگر انواع این دسته در ساخت کده‌نام‌ها کاملاً رواج دارد و هم در کده‌نام‌های اشتقاقی و هم در کده‌نام‌های مرکب به کار می‌رود. از جمله کده‌نام‌های ساخته‌شده با این واژه است: «دشت‌آباد» (دشت + پسوند -آباد) در ملایر، «دشتزار» (دشت + پسوند زار) در خاش، «دشتستان» (دشت + پسوند -ستان) در بوشهر، «دشتک» (دشت + پسوند -ک) در دماوند، «دشتوئیه» (دشت + پسوند -وئیه) در کرمان، «دشتی» (دشت + پسوند -ی) در لارستان، «آهودشت» در ساری، «اشکاردشت» در چالوس، «باغدشت» در کازرون، «چشمه‌دشت» در مسجد سلیمان، «خرم‌دشت» در تاکستان، «دشت‌دامان» در رضوانشهر، «دشت‌کنار» در مرودشت، «دشت‌مزار» در دماوند، «دیودشت» در بابل، «سرخ‌دشت» در بابلسر، «شاهان‌دشت» در آمل، «کوه‌دشت» در لرستان، «گل‌دشت» در لامرد، «ماهی‌دشت» در فهرج، «مریم‌دشت» در رودسر، «نی‌دشت» در رامسر، «هفت‌دشت» در ممسنی.

زمین: نام «زمین» نیز در ساخت کده‌نام‌ها رواج دارد اما نسبت به دیگر واژه‌های این حوزه بسامد کمتری در ساخت کده‌نام‌ها دارد. البته در مقایسه با «آسمان» بسامد واژه «زمین» در کده‌نام‌ها بسیار بیشتر است. این واژه عمدتاً در کده‌نام‌های مرکب (به صورت پیشایند و پسایند) به کار رفته و استفاده از آن در کده‌نام‌های مشتق بسیار محدود است. از جمله کده‌نام‌های ساخته‌شده با واژه «زمین» است: «آب‌زمینو» (آب + زمین + پسوند -و) در بندرعباس، «زمیندر» (زمین + پسوند -در) در میناب، «زمینکان» (زمین + پسوند -کان) در ایرانشهر، «امام‌زمین» در تنکابن، «چمن‌زمین» در هریس، «دراز‌زمین» در رامسر، «زمین‌بن» در تنکابن، «زمین‌سنگ» «زمین‌کنار» در کرمان، در بندرعباس، «قره‌زمین» در آذربایجان غربی، «گالش‌زمین» در سیاهکل، «گاوزمین» در آوج، «مؤمن‌زمین» در رودسر، «نرگس‌زمین» در ساری.

سنگ: نام این ماده طبیعی که در زمین به وفور وجود دارد نیز در ساخت کده‌نام‌ها رایج است. این واژه هم در ساخت کده‌نام‌های مشتق و هم در ساخت کده‌نام‌های مرکب به کار رفته است. از جمله کده‌نام‌هایی که این واژه در ساخت آنها به کار رفته است: «سنگ آباد» (سنگ + پسوند -آباد) در اردبیل، «سنگان» (سنگ + پسوند -ان) در تهران، سنگ‌جار (سنگ + پسوند -جار) در نوشهر، «سنگدان» (سنگ + پسوند -دان) در جیرفت، «سنگستان» (سنگ + پسوند -ستان) در رامیان، «سنگک» (سنگ + پسوند -ک) در ساوه، «سنگوئیه» (سنگ + پسوند -وئیه) در جیرفت، «سفیدسنگ» در زاهدان، «سنگ‌بن» در ساوجبلاغ، «سنگ‌چشمه» در ساری، «سنگ‌دره» در بهشهر، «سنگ‌سرا» در نوشهر، «شترسنگ» در نیشابور، «قلعه‌سنگ» در جهرم، «گازرسنگ» در البرز، «گرده‌سنگ» در اهر. علاوه بر واژه «سنگ» در مناطقی که زبان ترکی رایج است استفاده از معادل ترکی این واژه یعنی «داش» و صورت ثانوی آن «داشی» نیز در کده‌نام‌ها رواج دارد. از جمله این کده‌نام‌هاست: «آغداش» در چاراویماق، «داش‌باشی» در خداآفرین، «داش‌بلاغ» در ابهر، «دوه‌داشی» در میانه، «قل‌داش» در خوی. همچنین، در این مناطق استفاده از واژه «قیه» به معنی «صخره» نیز در کده‌نام‌ها رواج دارد، مانند «اوزون‌قیه» در کلبر، «ساری‌قیه» در مشکین شهر، «قره‌قیه» در شاهین دژ، «قلیچ‌قیه» در خدابنده، «قوش‌قیه» در ملکان، «گلین‌قیه» در مرند.

کوه: این واژه نیز از واژه‌های پربسامد در ساخت کده‌نام‌های ایران است و هم در کده‌نام‌های مشتق و هم در کده‌نام‌های مرکب به کار رفته است. از جمله کده‌نام‌های ساخته شده با این واژه است: «کوه آباد» (کوه + پسوند -آباد) در تایباد، «کوه‌جرد» (کوه + پسوند -جرد) در داراب، «کوهستان» (کوه + پسوند -ستان) در بهشهر، «کوهک» (کوه + پسوند -ک) در سراوان، «کوهی» (کوه + پسوند -ی) در تربت حیدریه، «کوهین» (کوه + پسوند -ین) در کبودرآهنگ، «آتش‌کوه» در محلات، «بلبل‌کوه» در چالوس، «بیدکوه» در طبس، «پشت‌کوه» در بندرعباس، «پولادکوه» در چالوس، «جنگل‌کوه» در دزفول،

«دامن کوه» در سمنان، «دوست کوه» در رودسر، «دوکوه» در بندرعباس، «سفیدکوه» در نکا، «شاه کوه» در گرگان، «کوه‌دشت» در لرستان، «کوه‌زین» در ابهر، «کوه‌قلعه» در مانه و سملقان، «کوه‌کنار» در مشکین‌شهر، «گاوکوه» در فومن، «گلی کوه» در داراب، «ملاکوه» در فومن. همچنین، در مناطقی از ایران که زبان ترکی رایج است معادل ترکی «کوه» یعنی «داغ» و صورت مشتق آن یعنی «داغی» نیز در ساختمان کده‌نام‌ها دیده می‌شود، مانند «قازان‌داغی» در تاجیکستان، «قزل‌داغ» در ماکو، «کلیدداغی» در جلفا، «نارلی‌داغ» در گنبد کاووس.

۳. نتیجه‌گیری

در کده‌نام‌های ایران چه ترکیبی و چه اشتقاقی واژه‌های پایه‌مشتکی دیده می‌شود که می‌توان آنها را به دسته‌های متفاوت تقسیم کرد. ازجمله واژه‌های پایه‌ای مشترک در کده‌نام‌های ایران می‌توان به واژه‌های حوزه طبیعت اشاره کرد. کاربرد واژه‌های حوزه طبیعت در کده‌نام امری پیشینه‌دار است و به‌طور کلی می‌توان آنها را در دو حوزه آسمان و زمین طبقه‌بندی کرد. بسامد و کاربرد این واژه‌ها در کده‌نام‌ها متفاوت است و علاوه بر واژه‌های فارسی شامل واژه‌هایی از زبان‌های محلی نیز می‌شود. این واژه‌ها به شیوه‌های متفاوتی در کده‌نام‌ها به کار رفته‌اند و ویژگی‌های متفاوتی در ساخت آنها دیده می‌شود. ازجمله ویژگی‌های جالب توجه در این کده‌نام‌ها همنشین شدن دو واژه از حوزه طبیعت در کنار یکدیگر است که گاه حتی ممکن است به دو زبان متفاوت در ایران تعلق داشته باشند. برای مثال، در کده‌نام «آسمان‌بلاغی» واژه «آسمان» که واژه‌ای فارسی و مربوط به حوزه واژه‌های آسمان است با واژه «بلاغی» که واژه‌ای ترکی و از حوزه واژه‌های مربوط به زمین است همنشین شده‌است. یا در کده‌نام‌هایی مانند «آب‌ماه»، «آسمان‌دره»، «بادرود»، «چشمه‌باد»، «هوادر» دوباره شاهد قرار گرفتن دو واژه از حوزه آسمان و زمین در کنار یکدیگریم. در واژه‌های مربوط به حوزه زمین نیز ترکیب واژه‌های زبان فارسی و زبان‌های بومی برای ساخت کده‌نام امری معمول است. برای مثال می‌توان به این موارد اشاره کرد:

«چشمه‌چای»، «کانی‌چای». ویژگی دیگر آنکه گاه دو واژه از یک حوزه مشترک، یعنی زمین و عوارض طبیعی روی آن، در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند و این گونه کده‌نام‌ها بسامد زیادی دارند. برای مثال می‌توان به این موارد اشاره کرد: «آب‌دره»، «آب‌رود»، «آب‌کوه»، «دره‌رود»، «رودچشمه»، «زمین‌سنگ»، «سنگ‌دره» و... روی هم‌رفته واژه‌های مربوط به دو حوزه آسمان و زمین به‌لحاظ صرفی با طیف وسیعی از اسامی، صفات و اعداد و به‌لحاظ معنایی با این طبقه‌ها امکان همنشینی و ساخت یک واژه واحد را دارند: انسان، اقوام و مناصب انسانی («آب‌شیخ»، «بلوچ‌آب»، «چغاصفر»، «کانی‌ملا»، «باورها و عقاید دینی» («دوزخ‌دره»، «دیودشت»)، گیاهان («آب‌بید»، «چشمه‌انجیر»، «زمین‌کنار»، «لاگردو»)، جانوران («آب‌ماهی»، «تپه‌ماران»، «چغاخرگوش»، «دره‌گاو»، «رنگ‌واژه‌ها» («بیشه‌زرد»، «چغاسرخ»، «کانی‌سفید»)، ویژگی‌های ذاتی و طبیعی («آب‌گرم»، «شوررود»، «لاخشک»).

یادداشت‌ها

۱. toponymy
۲. oykonoms
۳. hydronyms
۴. uronyms
۵. topoformants

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- احدیان، محمد مهدی و بختیاری، رحمان. (۱۳۸۸). «درآمدی بر جای‌نام‌شناسی ایران».
جستارهای ادبی. ش ۱۶۵، ص ۱۸۱-۱۹۹.
- افکنده، احسان و عادل‌فر، باقر علی. (۱۳۹۵). «میراث هندوایرانی هفت کشور در متون کهن ایرانی و هندی». **پژوهش‌های ایران‌شناسی**. س ۶، ش ۱، ص ۱-۱۹.

- باستانی راد، حسن و مردوخی، دل آرا. (۱۳۹۲). «گونه‌شناسی جای‌نام‌ها در جغرافیای تاریخی ایران». *مجله پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*. س. ۷، ش ۱۲، ص ۲۱-۵۰.
- تفضلی، احمد. (۱۳۷۴). «آسمان. ۲. آسمان در عقاید زردشتیان». *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی*، ج ۱: آب - آل داوود. زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ص ۳۶۵.
- تفضلی، احمد. (۱۳۸۳). *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*. به کوشش ژاله آموزگار. چاپ چهارم. تهران: سخن.
- دریایی، تورج. (۱۳۸۸). *شهرستان‌های ایران شهر*. ترجمه شهرام جلیلیان. تهران: توس.
- رزم آرا، حسینعلی. (۱۳۳۲-۱۳۲۸). *فرهنگ جغرافیایی ایران*. ۱۰ ج. تهران: دایرة جغرافیایی ستاد ارتش.
- رضایتی کیشه‌خاله، محرم و ملیحی لمر، شهناز. (۱۳۹۵). «بررسی جای‌نام‌های بخش اسالم شهرستان تالش». *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*. س ۶، ش ۱۱، ص ۹۷-۱۱۴.
- رفاهی علمداری، فیروز. (۱۳۹۳). *مبانی توپونیمی و تگاهی به توپونیم‌های ایران*. تهران.
- سبزه‌علی‌پور، جهان‌دوست. (۱۳۹۶). «تأملی بر جای‌نام‌شناسی منطقه تات‌زبان شاهرود خلخال». *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*. س ۲، ش ۳، ص ۱۶۳-۱۸۴.
- طامه، مجید. (۱۳۹۸). *سازه‌های جای‌نام‌ساز در جای‌نام‌های ایرانی و طبقه‌بندی آنها*. طرح انجام‌شده برای گروه مطالعات سیاسی، انتخابات، حقوقی و تقسیمات کشوری. تهران.
- عفیفی، رحیم. (۱۳۸۳). *اساطیر و فرهنگ ایران*. تهران: توس.
- *فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۷۸-۱۳۷۱). سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. تهران.
- مجتهد شبستری، محمد. (۱۳۷۴). «آسمان. ۱. آسمان در فرهنگ اسلامی». *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی*، ج ۱: آب - آل داوود. زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ص ۳۶۳-۳۶۵.

ب. منابع لاتین

- Assadorian, A. (2017). "On the systematic classification of Iranian toponyms". *American Journal of Linguistics* 5(3). 51-56.
- Bartholomae, Ch. (1904). *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Brandenstein, W. and Mayrhofer, M. (1964). *Handbuch des Altpersischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hambartsumian, A. (2009). "The sacred Aryan forest in the Avestan and Pahlavi texts". *Iran and the Caucasus*, 13 (1) 125-130.
- Huyse, Ph. (1999). *Die dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Ka'ba-i Zardušt (ŠKZ)*. (= Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part III. vol. I. Texts I). Band 1. London: School of Oriental and African Studies.
- Kent, R.G. (1953). *Old Persian: grammar, texts, lexicon*. New Haven: American Oriental Society.
- MacKenzie, D.N. (1986). *A concise Pahlavi dictionary*. London: Oxford University Press.
- Schmitt, R. (2014). *Wörterbuch des altpersischen Königsinschriften*. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Szemerényi, O. (1966). "Iranica II". *Die Sprache*, 12 (2), 190-226.
- Tafazzoli, A. (1992). "Clime". *Encyclopaedia Iranica*, 5 (7), 713.
- Tavernier, J. (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330)*. Leuven: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies.
- Witzel, M. (2000). "The home of Aryans". in A. Hintze and E. Tichy (eds.). *Anusantayai: Festschrift für Johanna Narten zum 70. Geburtstag* (pp. 283-338). Dettelbach: J.H. Röll.

References

- Afifi, R. (2004). *Iranian myths and culture*. Tehran: Tus. (In Persian)
- Afkande, E. and Adelfar, B.A. (2016). Indo-Iranian heritage of Haftkaršvar in the old Iranian and Indian texts. *Iranian Studies*, 6 (1), 1-19. (In Persian)

-
- Ahadian, M.M. and Bakhtiyari, R. (2009). An introduction to Iranian toponymy. *Literal Researches*, 165, 181-199. (In Persian)
  - Assadorian, A. (2017). On the systematic classification of Iranian toponyms. *American Journal of Linguistics*, 5(3), 51-56. (In English)
  - Bartholomae, Ch. (1904). *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner. (In German)
  - Bastani Rad, H. and Mardukhi, D. (2013). Typology of toponyms in the historical geography of Iran. *Historical Research of Iran and Islam*, 7 (12), 21-50. (In Persian)
  - Daryaei, T. (2009). *Šahrestānhâ-ye Irānšahr*. Tr. Sharam Jalilian. Tehran: Tus. (In Persian)
  - *Geographical dictionary of the settlements of the Islamic Republic of Iran* (1992-1999). Tehran: Geographical organization of the armed forces. (In Persian)
  - Hambartsumian, A. (2009). The sacred Aryan forest in the Avestan and Pahlavi texts. *Iran and the Caucasus*, 13 (1), 125-130. (In English)
  - Kent, R.G. (1953). *Old Persian: grammar, texts, lexicon*. New Haven: American Oriental Society. (In English)
  - MacKenzie, D.N. (1986). *A concise Pahlavi dictionary*. London: Oxford University Press. (In English)
  - Mojtahed Shabestari, M. (1995). Sky 1. Sky in Islam. in Musavi Bojnurdi, K. (ed.), *The Great Islamic Encyclopaedia*, 2 (pp. 363-365). Tehran: The Centre for the Great Islamic Encyclopaedia. (In Persian)
  - Razmara, H.A. (1949-1953). *Geographical dictionary of Iran*. 10 vols. Tehran: Geographical Centre of the Army Headquarters. (In Persian)
  - Refahi Alamdari, F. (2015). *Principles of toponymy and a glance at toponyms of Iran*. Tehran: Author. (In Persian)

-
- Rezayati Kishekhaleh M. and Malihi Lomar, Sh. (2016). The study of toponyms of Asalam district in Talesh county. *Iranian journal of comparative linguistic research*, 6 (11), 97-114. (In Persian)
  - Sabzalipoor, J. (2017). Toponymy in Khalkhâl's tâti speakers regions. *Persian language and Iranian dialects*, 2 (3), 163-184. (In Persian)
  - Tafazzoli, A. (1995). Sky 2. Sky in Zoroastrianism. in Musavi Bojnurdi, K. (ed.), *The Great Islamic Encyclopaedia*, 2 (p. 365). Tehran: The Centre for the Great Islamic Encyclopaedia. (In Persian)
  - Tafazzoli, A. (2004). *A history of the literature of pre-islamic Iran*. Ed. J. Amouzgar. 4th edition. Terhran: Soxan. (In Persian)
  - Tame, M. (2019). *Topoformants in Iranian toponyms and their classification*. Tehran: Centre of Strategic Studies and Training of Interior Ministry. (In Persian)
  - Tafazzoli, A. (1992). Clime. *Encyclopaedia Iranica*, 5 (7), 713. (In English)
  - Tavernier, J. (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330)*. Leuven: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies. (In English)
  - Witzel, M. (2000). The home of Aryans. in A. Hintze and E. Tichy (eds.). *Anusantatyai: Festschrift für Johanna Narten zum 70. Geburtstag* (pp. 283-338). Dettelbach: J.H. Röhl. (In English)